De laatste ontkenning van de negentiende eeuw
Over de oprichting van het Cuypers Genootschap en de omslag in de waardering van het negentiende- eeuwse restauratiewerk aan de hand van de restauratie van de Sint Servaasbasiliek

Chris Meys

Eind jaren zeventig van de twintigste eeuw kon niemand er omheen: de Sint Servaaskerk te Maastricht was toe aan een grootscheepse opknapbeurt. In 1981 gaf de toenmalige staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk G.C. Wallis de Vries het officiële startsein voor de restauratie door een pinakel, die door architect Pierre Cuypers (1827 - 1921) tijdens een eerdere restauratie was toegevoegd aan de kerk, te verwijderen (afb.1). Deze handeling typeert zeer treffend de restauratie-ideeën die destijds in Nederland gangbaar waren. Men heeft anno 1981 weinig waardering voor de negentiende-eeuwse restauratieopvattingen van de Roermondse architect Cuypers. Tijdens deze laatste restauratie is dan ook vrijwel niets overgebleven dat ons aan zijn hand herinnert. Toch zijn er toen ook kritische geluiden te horen geweest van een groep mensen die zich later verenigden in het Cuypers Genootschap.

De omgang en waardering van negentiende-eeuwse restauraties is een thema dat binnen de monumentenwereld begin jaren tachtig de gemoederen ernstig verhit heeft en een hoogtepunt had bij de discussies omtrent de Sint Servaasbasiliek.[1] Het monument neemt een prominente plaats in binnen het monumentenbestand dat ons land rijk is. De aandacht voor deze restauratie is dan ook vanuit een breder kader te rechtvaardigen en de tijdsdimensie van twintig jaar leent zich uitstekend om eens kritisch op de gevoerde discussies terug te blikken.

In dit artikel zal de negentiende-eeuwse restauratie worden besproken en zal de essentie van de restauratie van de jaren tachtig worden verteld, waarna discussie die geleid heeft tot de oprichting van het Cuypers Genootschap in woord en beeld wordt gebracht.

Afbeelding 1: De verwijdering van het pinnakel door G.C. Wallis de Vries.

De Cuypers-restauratie (1859- 1902): een renovatie van de traditie

In 1855 vond de toenmalige deken Scheyven dat zijn Sint Servaaskerk dringend aan herstel toe was. Aan architect Cuypers werd de opdracht tot een algehele restauratie toegekend. In 1859 begon deze eerste restauratiecampagne, ook wel Cuypers 1 genoemd en in 1880 zou Cuypers de kerk nog een tweede keer onder handen nemen (Cuypers 2), wanneer de nieuwe pastoor-deken F.X. Rutten, (aangesteld in 1868), de kerk naar zijn inzichten wil aanpassen. De eerste restauratiecampagne was noodzaak, de kerk verkeerde in een slechte bouwkundige toestand. De tweede restauratie betrof een aanpassing aan de wensen van de deken als gevolg van de katholieke emancipatie. De Middeleeuwen werden door Cuypers en deken Rutten van de Sint Servaas als inspiratiebron genomen. De hang naar de Middeleeuwen kwam niet uit de lucht vallen. Het was een tijd waarin het geloof een machtige positie in de samenleving innam. Nadat in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld nam de katholieke emancipatie een enorme vlucht. Tot die tijd werden de katholieken in Nederland als derderangs burgers behandeld. Nu de kerk haar hiërarchie weer mocht herstellen wilde men haar invloed ook uiten. De op de middeleeuwen geïnspireerde (bouw)kunst zou de katholieke denkbeelden aanschouwelijk kunnen maken voor het volk. De geestelijkheid nam het initiatief voor de restauratie, ze waren de baas in eigen kerk, de architect gaf vorm aan hun ideeën. Liturgische argumenten spelen in de uitmonstering van een kerkgebouw een belangrijke rol, ze werkt eenheidscheppend. Zoals de liturgie teruggreep op waarden uit de middeleeuwen, zo werd ook het gebouw aangepast. Vandaar dat Cuypers het interieur van de kerk voorzag van een neogotische uitmonstering waarbij het gebruik van felle kleuren niet geschuwd werd.

Tijdgenoten bejubelden de restauratie in alle toonaarden. De toenmalige pastoor verwoordde zijn gevoelens over de wandschilderingen in de Sint Servaas aldus: 'Wij zien den Godgevalligen en roem van ons voorgeslacht verheerlijkt – niet op het muftige blad van een boekdeel, dat weinigen openslaan, maar op de steenen muren der kerk, die iedere zoon van Maastricht zal beschouwen en verstaan. De taferelen strekken ons ten bewijze hoe de schildering treedt in volmaakte harmonie met den bouw, hoe de lijnen des bouws niet alleen geëerbiedigd maar opgeluisterd worden'.[4]

Gotisch en Romaans waren de twee stijlen die de dienst uitmaakten volgens Cuypers. Zo werden de achttiende-eeuwse barokke torens van architect Faën tussen 1888 en 1890 gesloopt en vervangen door nieuwe neogotische torens. Het middeleeuwse Bergportaal werd gepolychromeerd en bijgewerkt, de crypten werd herbouwd. De ramen van het middenschip en de zijbeuken werden vernieuwd en de schilderingen van koor en transept hersteld. Het aanwezige interieur werd verfoeid door Cuypers en de geestelijkheid. Het bestond uit veel stucwerk, gewitte muren en gewelven, blank glas en een gematigde barokke meubilering. Het was een interieur dat paste bij de sobere liturgische opvattingen die golden vanaf de zeventiende eeuw. Het spreekt boekdelen dat Cuypers zich verheugde over het naar beneden vallen van een der stucrozetten, en het witte interieur werd door zijn strijdlustige medestander, de toenmalige pastoor, een verwerpelijk voorbeeld genoemd van 'de onzin en wansmaak die zich sinds de zestiende eeuw in onze kerken lossen teugel vierden'. [7]

Cuypers deelde de restauratieopvattingen van de Franse bouwmeester Viollet-le-Duc (1814-1879). In zijn restauraties zocht de Franse architect naar perfectie. Hij verving niet louter de materialen, maar streefde ernaar om in de geest van de architect het gebouw te vervolmaken. De restauratiearchitect moest in de huid van de originele bouwmeester kruipen en zich voorstellen dat deze met behulp van de nieuwste inzichten zijn gebouw mocht voltooien. Dat daarbij nieuwe constructiemethoden gebruikt werden maakte voor hem niks uit. Wel onderzocht hij altijd goed welke materialen en technieken gebruikt waren en gebruikte deze wanneer ze voldeden aan zijn ideeën. Dat Cuypers door hem beïnvloed was,

zien we terug in zijn aanpak van de kerkschilderingen. Brouwers noemde het treffend de 'leraarsplicht der kerkschildering'; de opdrachtgever prefereerde het herstel van het sprekende karakter der kerkmuren boven reparatie van de vervallen toestand.[8] Hij zocht naar een ideale staat, maar deed dit wel aan de hand van gedegen onderzoek echter binnen zelf omschreven grenzen.[9] Zo verving hij het barokke altaar en plaatste een nieuw ciborium – het altaar dat de herinnering aan het middeleeuwse altaar dat had moeten wijken voor het achttiende-eeuwse altaar levend moest houden. Cuypers poogde in de Sint Servaaskerk geen middeleeuws beeld te reconstrueren maar een sfeerbeeld dat geweest had kunnen zijn.

In Cuypers' restauratie opvattingen was ook het gedachtegoed van de Engelse architect Pugin (1812-1852) terug te vinden, waarmee hij sinds 1850 contact had. Pugin streefde naar 'eenheid in veelheid, waarbij het in- en uitwendige van het kerkgebouw in harmonie moesten zijn met het hogere doel van het gebouw en de functie er van weerspiegelen.'[10] Met name de muurschilderkunst diende te zorgen dat zij op een lijn zat met de liturgie. Ook de aanpassingen aan de torens (afb.2) zijn terug te voeren op het contact dat Cuypers met Pugin had.

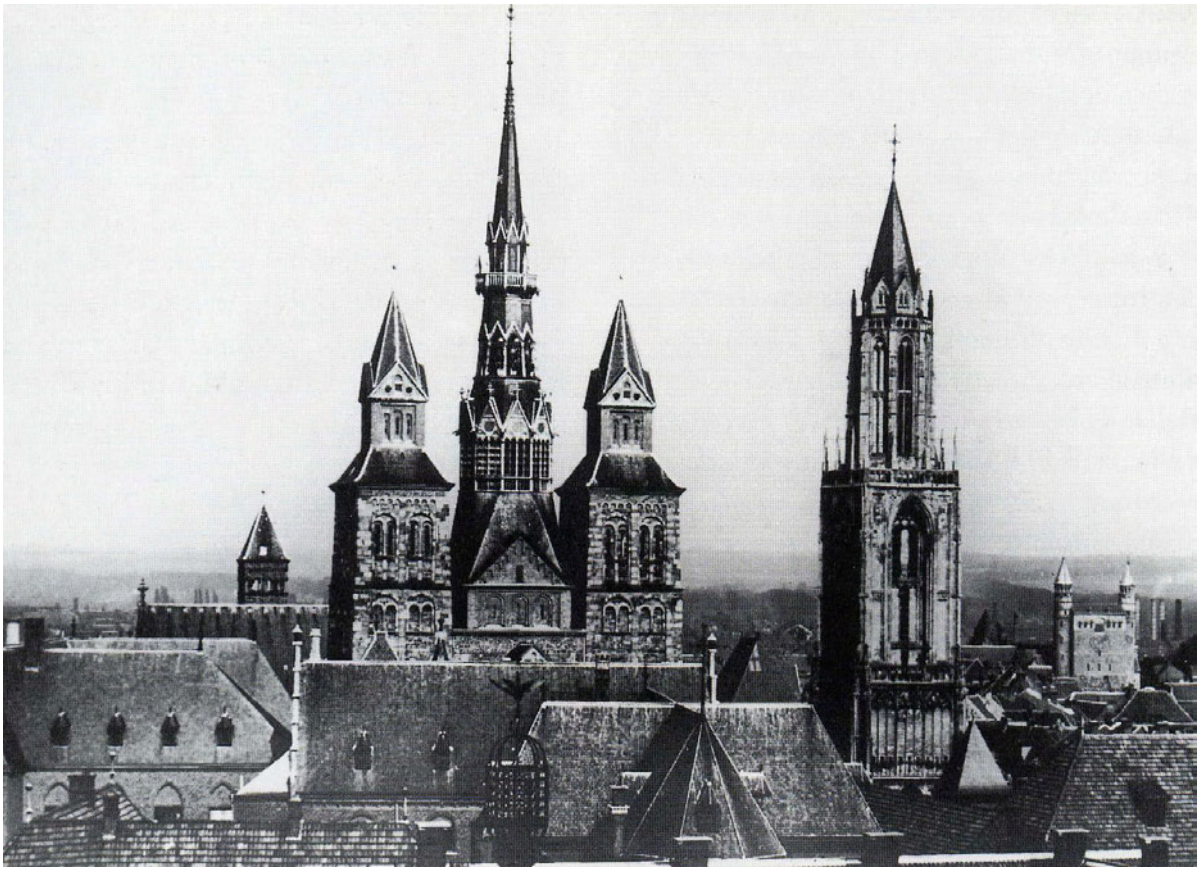

Afbeelding 2: Links de neogotische Sint Servaaskerk met de grote middentoren, rechts de Sint – Janskerk.

Vanaf 1875 ging de rijksoverheid zich actief bemoeien met de restauratie, en ook het College van Rijksadviseurs laat zijn invloed gelden. Victor de Stuers, lid van dit college en belangrijk grondlegger van de Nederlandse monumentenzorg waarvan het College de eerste institutie was, was erg begaan met de monumenten in zijn geboortestad en de Sint Servaaskerk in het bijzonder. Het College sprak dan ook van 'een uitmuntend meesterwerk der bouwkunde: zij is een der heerlijkste monumenten van ons vaderland; Zij is een monument, dat meer dan elk ander belangrijk is voor de geschiedenis der middeleeuwsche bouwkunde, welke in haare geheele ontwikkeling met steenen letters op de ontzaggelijken bouw staat neergeschreven'.[11]

In aanvang ging het College mee met de door Cuypers voorgestelde restauratieprincipes zoals het bestempelen van de Romaanse en Gotische stijlen als de stijlen die het belangrijkst zijn in de kerk en daarmee het ondergeschikt belang van de Barokke uitmonstering. Het College van Rijksadviseurs en later de afdeling Kunsten en Wetenschappen vonden echter niet alles goed en stelden zich steeds kritischer op. Zo tikten ze Cuypers enkele malen op de vingers vanwege zijn pragmatische omgang met het kiezen van bouwmaterialen die niet strookten met het aanwezige, in de barokke restauratie gebruikte materiaal. De Maastrichter Rijksarchivaris was ook niet gecharmeerd van de materiaalkeuze van Cuypers en schreef zelfs een brief aan De Stuers waarin hij sprak over: 'eene barbarie die aan de St. Servaaskerk wordt gepleegd'.[12] De Stuers deelde de kritiek en hamerde nog eens op het gebruik van 'denzelfden steen (…) aangezien, ik uw vriend mag het uw wel zeggen, gij op dit punt soms gezondigd hebt'.[13] Cuypers reageerde geïrriteerd met de woorden 'Men herstelt een monument om het voor de volgende eeuwen te bewaren. Gebruikt men nu een bouwstof waarvan men weet dat hij na eenigen tijd verdwijnt dan moet men een dergelijken steen niet gebruiken'.[14] Concluderend kan men zeggen dat restauratie van de Sint Servaaskerk zich afspeelde in het spanningsveld tussen zorg voor het nationale erfgoed en het herstel van de 'Katholieke kathedraal'.[15] De restauratie van de Sint Servaasbasiliek wordt thans als een sleutelwerk voor de restauratieopvattingen van Cuypers gezien, hij zag zelf in dit gebouw 'een kort begrip van den ganschen kerkbouw – evolutie tot het eind der middeleeuwen toe'.[16]

De aanval is geopend, de waardering voor Cuypers' restauratie neemt af

Negen september 1955 is een memorabele dag in het verleden van Maastricht. Op deze dag ontstond er 's middags een felle brand in de grote neogotische middentoren (afb.2) van de Sint Servaaskerk. Aanvankelijk vreesde men dat de hele kerk zal afbranden, maar met behulp van de Akense brandweer werd dat doemscenario voorkomen. Desalniettemin brak de toren af en viel door het middenschip. Amper twee weken later kwam de Rijkscommissie voor Monumentenzorg bijeen en oordeelde dat de toren niet herbouwd diende te worden. Ook vanuit de Maastrichtse bevolking hoefde de toren niet op al te veel steun te rekenen, men was eigenlijk blij dat hij weg is. De toren werd gezien als een toevoeging van Cuypers, de restauratiearchitect die op dat moment had afgedaan. Van de toren bleef een stompje bewaard. Wel werd in 1981 nog een prijsvraag uitgeschreven voor een eigentijdse bekroning. Alle inzendingen ten spijt werd bij de volgende restauratie besloten om het resterende stompje toch te verwijderen en er geen nieuwe toren op te plaatsen. De torenbekroning van Cuypers lag overigens in de jaren dertig van de twintigste eeuw ook al onder vuur en aldus was er in de tweede helft van de twintigste eeuw niets nieuws onder de zon. Er doken twee montagefoto's opgedoken die gemaakt werden ten behoeve van herstel, een met en een zonder toren, dus afbraak was reeds in de jaren dertig overwogen. De invloedrijke Jan Kalf, de opsteller van de 'grondbeginselen' in restauratiekwesties in Nederland, oordeelde in 1937 dat de toren behouden moest worden omwille van zijn esthetische en silhouetwaarde.[17]

De kritiek op Cuypers beperkte zich niet alleen tot het exterieur van de kerk, ook het interieur moest het ontgelden. Aanvankelijk liet men voorzichtig merken dat men Cuypers' werk verguisde. Kalf liet in een lezing in 1922 het oordeel over Cuypers' werk nog over aan zijn toehoorders.[18] In 1933 werden de bezwaren al wat sterker aangezet zoals enkele opmerkingen over Cuypers werk goed lieten zien : 'allerslapste muurschilderingen' en 'blindweg witgeblokte voegen'.[19] 'De mooiste exemplaren van middeleeuwse religieuze cultuur (bijvoorbeeld de Servatiuskerk) waren weerzinwekkend besmeurd met banaal huisschilderwerk'. [20] Wanneer in 1975 Tillema een standaardwerk schreef over de Nederlandse monumentenzorg kon Cuypers nog steeds niet op waardering rekenen. Tillema had weinig op met de door Cuypers gepolychromeerde beelden in het Bergportaal die hij zag als een mix van 'suikerbeesten' en een 'neogotisch herenmode-magazijn' (afb.3).[21] In 1979 werd in een onderzoek van Marres gesteld dat het ensemble overkomt als een bonte stoomcarrousel.[22] Tussen 1961 en 1964 werden zelfs met herstelwerkzaamheden de in de apsis en koor aanwezige schilderingen van Cuypers zonder blikken of blozen verwijderd. Hierdoor ontstond er een grote discrepantie tussen deze ruimten en de rest van het gebouw.

Afbeelding 3: Het Neogotische Bergportaal.

Het manco van het negentiende-eeuwse erfgoed

In 1975 werden de uitkomsten van de studie van architect Van der Veken naar de algemeen technische toestand van de Sint Servaaskerk in opdracht van de Stichting tot Restauratie van de Sint Servaas te Maastricht gepresenteerd.[23] Op 22 november 1976 werd door dezelfde stichting de opdracht verleend aan de architecten ir. T. van Hoogevest en ir. P. Satijn om uitgaande van de bestaande waarden, een voorlopig ontwerp te maken voor de restauratie.[24] In 1978 werd door een schilder een onderzoek naar het aanwezige schilderwerk en enkele bouwtechnische zaken gedaan. De conclusies hiervan zijn terug te vinden in het restauratieplan van 1979. Van Hoogevest kreeg naar aanleiding daarvan nog een brief van een geïrriteerde Van der Veken die schreef dat zijn onderzoek niet gecorrigeerd dient te worden door een schilder. [25]Verder werd er in 1979 nog een symposium gehouden over wat te doen met de schilderingen in de Sint Servaaskerk. Interessant is dat de meerderheid van de aanwezige deskundigen zich uitspreekt vóór het behoud van Cuypers werk.

De kunsthistorici maakten fel bezwaar tegen het in januari 1979 voorgestelde restauratieplan waarin de neogotische uitmonstering van het middenschip van de Sint Servaaskerk gedoemd werd te verdwijnen. De neogotische uitmonstering zou een van de laatste vrijwel gave uitingen zijn van het in 1853 ontstane nieuwe katholieke liturgische besef. Dit sorteerde effect; de Monumentenraad adviseerde de minister van CRM (Cultuur Recreatie en Maatschappij) alleen positief wat betreft de eerste twee fasen van de restauratie, namelijk de restauratie van de pandhof, schatkamer, westbouw en dagkapel. De toenmalige staatssecretaris wees de derde fase, het verwijderen van Cuypers' interieur, af en gaf de Stichting tot Restauratie der Sint Servaas de opdracht een goed onderbouwd betoog inzake de voortzetting van de plannen samen te stellen. De staatssecretaris liet daarbij merken dat aan zijn standpunt niets te veranderen viel, behalve wanneer men met goed gefundeerde liturgische, architectonische dan wel gebruikseisen op de proppen zou komen. Voorlopig was de uitmonstering van Cuypers in het interieur, veilig gesteld.

Maar niet alle kunsthistorici dachten zo. Kunsthistorici van de oude garde pleitte voor de waarde van de inbreng van alle perioden, maar merkten op dat niet ieder element van de negentiende-eeuwse bijdrage daarom per se een kunstwerk was en dus gehandhaafd diende te worden. Tevens hadden ze kritiek op de door Cuypers gedane restauratie aan het Bergportaal en stonden ze positief tegenover de voorgestelde verplaatsing van het beeld van Karel de Grote en het orgel.

De slechte waardering voor de neogotiek bij de oudere kunsthistorici en de restauratiecommissie was een kwestie van indoctrinatie, stelde de dan nog jonge kunsthistorica B.C.M. van Hellenberg Hubar. 'Als je vanaf de jaren dertig gehoord hebt dat het interieur van die kerk lelijk was - en dat hebben de mensen die in die stichting zitten vanaf hun jeugd gehoord - dan weet je niet anders. Onze redenering is: er is een blinde vlek voor monumenten van na 1800. Een middelmatige gotische kerk die op instorten staat, zal nooit gesloopt worden.'[26]

Liturgie als vrijbrief

Op 12 juli 1983 kwam de restauratiestichting met twee nieuwe publicaties op de proppen als weerwoord tegen de argumenten van de kunsthistorici. [27] [28]Met name in de publicatie *'Ruimte voor Liturgie'* werd dankbaar gebruik gemaakt van de mazen die de monumentenwet bood. In deze publicaties werd voorgesteld om bijna alle Cuypersschilderingen te verwijderen omdat zij een eigentijdse liturgie in de weg zouden staan. In *'Ruimte voor Liturgie'* waren een aantal zaken van belang. Zo is er een te scherpe scheiding tussen priesterkoor en de rest van de kerk. Verder was de kerk te somber, wat te wijten is aan de schilderingen die elke bezieling missen en ook de uitmonstering werkt verbrokkelend in plaats van eenheidscheppend. Deken Pelzer voegt hier nog het volgende aan toe: 'Ten laatste moet mij van het hart dat heel de uitmonstering van deze majesteitelijke kerk de sfeer oproept van een vroomheid en spiritualiteit, waarvan ik de waarde niet wil ontkennen maar waarvan we tevens moeten zeggen dat zij niet meer de onze zijn. Het is de sterk individualistisch gerichte vroomheid van de negentiende-eeuwse burgerman.'[29]

De architect Troost vertaalde de publicatie *'Ruimte voor Liturgie'* in een ontwerp.[30] Dit was een vaag omschreven plan dat ervoor moest zorgen dat de kerk lichter van aard werd om zo iets meer van de blijheid van het paasmysterie uit te stralen, zoals dat werd voorgeschreven in Vaticanum twee, het handvest voor de vormgeving van rooms-katholieke kerken. Tevens wilde Troost de kerk een modern karakter geven door eigentijdse kunstenaars figuratief te laten werken. De onder Cuypers aangebrachte decoraties zouden dus verdwijnen.

Kunsthistoricus Peeters bestreed de aangehaalde liturgische eisen en merkte op: 'Pasen is het feest van de kaars in de duisternis. Er mag dus ook best ruimte voor duisternis zijn in de moderne liturgie en het kerkgebouw'.[31] Het kwam erop neer dat wanneer er gekeken werd naar de theologische principes dat dan de vorm al gauw goed genoeg was om aan de inhoud en functie te beantwoorden, met andere woorden de liturgische eisen zijn niet zo strikt. 'Goede priesters kunnen in vodden gehuld zijn en een schaapstal is al monumentaal genoeg om een kerk te zijn'. Anders gezegd viel op basis van de gehanteerde liturgische eisen een *'Entrestaurierung'* van Cuypers niet te billijken. De liturgie was misbruikt om de eigen denkbeelden uit te voeren.

Ook op kunsthistorische gronden konden de plannen van de restauratiearchitecten geen goedkeuring krijgen. De kerk zou, wanneer de plannen werden goedgekeurd, de zoveelste lappendeken worden terwijl er in de kerk nog een vrijwel gave neogotische uitmonstering aanwezig was. De kerk werd in de negentiende eeuw ingericht volgens de toenmalige liturgische eisen. Het interieur verbeeldde opmerkelijk genoeg het door de restauratiestichting zo gewenste Paasmysterie ; in de Oostpartij stond de Overwinnende kerk, in het schip de Strijdende kerk en in de westbouw de Lijdende kerk, het schema dat opgesteld is naar analogie van het leven van Jezus Christus. De kunsthistorici vreesden dat dit *'Gesamtkunstwerk'* uit elkaar zou vallen.

Naast het liturgische argument speelde er een tweede argument in de discussie mee: het argument van de creatieve schepping. De restauratiestichting vroeg zich af waarom de negentiende-eeuwse facetten bewaard moesten worden ten koste van bijvoorbeeld middeleeuwse of eigentijdse toevoegingen. De reactie van de kunsthistorici daarop was heel kort: 'Het gaat bij een restauratie om het behoud van de aanwezige waarden en niet om de toekomstige, de te creëren waarden.'

De oprichting van het Cuypers Genootschap

Op vijftien januari 1984 wordt na aanleiding van de gevoerde strijd het Cuypers Genootschap opgericht. Het genootschap bestond in eerste instantie uit de leden de kunsthistorici drs.W. van Leeuwen en drs. B.C.M. van Hellenberg-Hubar van de werkgroep die zich inzetten voor het behoud van de neogotische uitmonstering van de Sint Servaaskerk. Dit vormde tevens het eerste actiedoel. De doelstellingen waren zijn ruim zoals blijkt uit een nieuwsbrief van het genootschap: 'In de breedst mogelijke kring een herwaardering van en een beter begrip voor de voortbrengselen van de negentiende en twintigste-eeuwse Nederlandse cultuur te kweken en het duurzame behoud van die verworvenheden te realiseren'.[32] De vereniging tracht dit doel te bereiken door middel van het bevorderen van onderzoek, het optreden ten behoeve van behoud van cultuurgoederen, publiceren et cetera. Het Cuypers Genootschap bestaat nog steeds en hanteert nog immer dezelfde uitgangspunten.

De restauratie van de Sint Servaas vormde dus de directe aanleiding voor de oprichting van het genootschap dat zichzelf bij de wet aangaf als vereniging. Op deze manier hadden de leden voldoende wettelijke armslag om de strijd tegen de dreigende verdwijning van Cuypers' restauratie aan te gaan. Het Genootschap had binnen een jaar tijd al een kleine tweehonderd leden en gaf vier keer per jaar een eigen tijdschrift uit, het *Cuypersbulletin*.

Foutje, bedankt!

'Missiesecretaris valt deken aan!', zo kopte de *Limburger* op13 december 1983. Nadat twee leden van het latere Cuypersgenootschap in het septembernummer van het tijdschrift *Heemschut* de twee gepubliceerde rapporten van de restauratiestichting aanvielen kregen ze bijval van missiesecretaris W. van der Valk. Hij gaf inhoudelijk sterke argumenten om de Cuypers-uitmonstering te behouden. Zo had hij de laatste jaren een nieuwe waardering voor de neogotiek geconstateerd en dus ook voor de restauratiepogingen van Cuypers. De plannen van deken Pelzer en de restauratiestichting zouden een waardevol cultuurgoed definitief vernietigen. De missiesecretaris hoopte dan ook een beeldenstorm te voorkomen. Hij stelde verder dat de liturgische argumenten die Pelzer gebruikte ook voor het behoud van de Cuypers-uitmonstering uitgelegd konden worden. De sombere sfeer die in de kerk hing was volgens hem te wijten aan jarenlange verwaarlozing waardoor vuil de kans kreeg zich te hechten aan muren en plafonds. Van der Valk ziet dus in dat met de uitvoering van de bestaande restauratieplannen een uniek kunsthistorisch document verloren zou gaan.

De kunsthistorici waren hoopvol gestemd met de steun van de missiesecretaris en met het afwijzen van het plan van de Restauratiestichting door de Monumentenraad. De Minister van Welzijn Volksgezondheid en Cultuur had de Restauratiestichting geadviseerd om voor het gewenste lichte interieur de schilderingen te laten reinigen. Toch viel het doek voor het Cuypers Genootschap op 20 september 1984 op een wel heel erg knullige wijze. Op een forumbijeenkomst betreffende de restauratieperikelen rond de Sint Servaas kregen ze te horen dat verdere discussie zinloos was. Door een fout van een medewerker van de postkamer van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg had de restauratiestichting twee dagen na de oprichting van het Genootschap, de vergunning voor de herstelwerkzaamheden, waaronder de sloop van het neogotische interieur, stilzwijgend verkregen. De monumentenwet stelde dat binnen twee maanden beroep bij de Kroon tegen een restauratievergunning aangetekend kon worden. Doordat een verlengingsverzoekje te lang was blijven liggen, werd de Monumentenraad buiten spel gezet. Het Cuypers Genootschap reageerde alsnog zo snel mogelijk, maar dat mocht niet baten. De Raad van State adviseerde de minister het Cuypers Genootschap niet-ontvankelijk te verklaren, de vereniging had niet binnen de wettelijke termijn gereageerd. De minister volgde dit advies op waardoor formeel de kous af was.

Het Cuypers Genootschap restte niets anders dan te pleiten voor goede documentatie van de te slopen gedeelten en voor herbeschilderingen die ongedaan gemaakt zouden kunnen worden. Ook sprak men de hoop uit dat de huidige inventaris niet uit oogpunt van louter geldelijk gewin verhandeld zou worden aan opkopers, maar dat zij een waardige (museale) bestemming diende te krijgen. [33]

Het eindresultaat

Het is eigenlijk te belachelijk voor woorden dat een van de omvangrijkste restauratiediscussies van de afgelopen eeuw moet eindigen met een procedurele fout. Consequentie is wel dat een van de laatste kerken met een gave neogotische uitmonstering niet alleen maar opgelapt is en behouden blijft, maar rigoureus aangepast is aan de eisen van de samenleving van de jaren 1980. Zoals W. Van Leeuwen stelt in 1995: 'Wat brengt architecten ertoe met grote energie het werk van hun overleden voorgangers te corrigeren en in het ergste geval te laten verdwijnen.'[34] Een vergelijking tussen wat Cuypers heeft gedaan in de negentiende eeuw en van Hoogevest in de 20e eeuw doet, is snel gemaakt. Al moet gezegd worden dat Cuypers een kerk heeft aantroffen in zeer slechte toestand: de kerk heeft in de Franse tijd gediend als opslagplaats voor graan en gestolen klokken, zodat Cuypers zich alleen al op grond daarvan zijn creatieve daden kon rechtvaardigen. Verder is aangetoond dat Cuypers zijn restauratie op basis van een samenhangend totaalconcept heeft gedaan, waarbij rekening gehouden is met de oudheidkundige, liturgische, iconografische en gebruikseisen. [35] Ten aanzien van de restauratie Hoogevest deel ik het oordeel van de kunsthistorici dat deze restauratie een te hoog ad-hoc gehalte heeft gehad. Bij het opstellen van de originele plannen heeft men waarschijnlijk niet gedacht dat er zo'n storm aan kritiek de kop op zal steken. De restauratiecommissie heeft steeds opnieuw naar allerhande redmiddelen gegrepen om haar plannen uitgevoerd te krijgen, zoals het argument van de creatieve schepping, of gewoon door te stellen dat de kerk te somber is. Zo laat de architect Troost in zijn 'beeldende benadering van het interieur' veel ruimte over voor het toepassen van eigentijdse kunst. Wanneer dit concept aangenomen is verandert men weer van gedachte en wordt gekozen voor een reconstructie van een laatmiddeleeuws beeld, de eigentijdse kunstenaars konden huiswaarts keren. De algemene richtlijnen opgenomen in het restauratiestatuut, zoals het recht doen aan de bestaande waarden van het monument, zijn dikwijls met de voeten getreden. Waarom liet men de Cuyperssschilderingen niet zitten? Hierdoor is een monument overgebleven dat geheel ontleed is en letterlijk grotendeels ontdaan van zijn historische gelaagdheid! Waar is de patina gebleven? Het liturgische argument alsmede het argument van de creatieve schepping werden door de architecten misbruikt om de uiteindelijke beslissing in hun voordeel uit te laten vallen.

De uitkomst van de gehele restauratie is dan ook door de kunsthistorici als de 'oplevering van de zoveelste lappendeken' omschreven. We vinden namelijk Cuypers 1 in de westbouw, een mengeling van laatgotisch met twintigste-eeuwse aanvullingen in het schip, Cuypers 2 in het transept en tot slot Troost in de koortravee en de apsis.Wel is het Bergportaal in de bestaande toestand gehandhaafd, dat wil zeggen dat er consolidatie van de Cuypers-uitmonstering plaatsvindt. (afb.3) Dit is opzienbarend omdat het in het nabije verleden behoorde tot een van de felst bekritiseerde gedeelten van de kerk. Dat het bewaard is gebleven komt doordat op aandringen van de RDMZ een onderzoek naar de toestand was uitgevoerd waaruit bleek dat consolidatie van de bestaande toestand de beste oplossing was. Tevens is wegens gewijzigde inzichten de verwijdering van het hoogaltaar, het Antoniusaltaar en de beelden van Servatius en Lambertus voorkomen.

Binnen de pakweg tien jaar dat de Sint Servaasbasiliek is gerestaureerd is onder invloed van o.a. het Cuypers Genootschap steeds meer waardering gekomen voor negentiende-eeuwse restauraties. Helaas kwam dit voor de Sint Servaasbasiliek zelf te laat, slechts het Bergportaal en enkele altaren zijn aan de scheppende handen van de restauratiearchitecten ontkomen. Men kan stellen dat de kerk is opgeofferd voor de waardering van het negentiende-eeuwse restauratiewerk. De omstreden restauratie van deze basiliek heeft de discussies aangewakkerd, maar voor deze kerk kwamen de resultaten daarvan te laat. Veelzeggend is de uitspraak van de kunsthistorici W. van Leeuwen en B. van Hellenberg-Hubar wanneer zij terugblikken op de restauratie in 1990. 'Wat in de afgelopen decennia aan Cuyperskritiek is uitgesproken is thans gematerialiseerd'.[36] Het aanbrengen van een kraagsteen aan de preekstoel waarop van links naar rechts gezien architect Satijn, vervolgens de leden der restauratiestichting (Hameleers, Mennens, deken Maessen en van Hoorn) en rechts architect Hoogevest afgebeeld zijn typeert deze heren en hun (creatieve) denkbeelden misschien nog wel het beste! (afb.4)

Afbeelding 4: Van links naar rechts gezien architect Satijn, vervolgens de leden der restauratiestichting (Hameleers, Mennens, deken Maessen en van Hoorn en rechts architect Hoogevest afgebeeld op een kraagsteen.

Chris Meys studeerde geschiedenis aan de Fontys Leraren Opleiding Sittard. Zijn scriptie maakt deel uit van een groot onderzoek waarbij de resultaten van disciplinaire onderzoeken in het 'Maas- Marktproject' aan elkaar gekoppeld zullen worden door gemeentelijk archeoloog drs. E. Wetzels en vervolgens zullen worden gepubliceerd. Momenteel volgt hij de master Erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Amsterdam en is hij lid van de adviescommissie cultuur van de Provincie Limburg.

noten

---

[1] Het predicaat basiliek is in 1985 verleend door Paus Johannes Paulus de twede,bij zijn bezoek aan de stad Maastricht en de Sint Servaaskerk

[4] Th. J. van Rensch *St. Servaaskerk 1:De kerk en de mensen,* Maastricht, 1981 p.47.
[5] A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden, P.J.H. Cuypers als restauratie- architect,* Zwolle, 1995, p. 64.
[6] Idem, 65
[7] Ibid., p. 67.
[8] Ibid., p. 70.
[9] Ibid., p . 83.
[10] Ibid., p. 74.
[11] Idem, 65
[12] Ibid., p. 80.
[13] Ibid., p. 80.
[14] Ibid., p. 81.
[15] Ibid., p. 84.
[16] A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden, P.J.H. Cuypers als restauratie- architect,* Zwolle, 1995, p. 64.
[17] Ibid., .p 85.
[18] Ibidem
[19] Ibidem.
[20] Ibidem Gezegd door Robert Franquinet in 1953
[21] Ibidem
[22] Bouwbureau Restauratie Sint Servaas, *Restauratie Sint Servaaskerk Maastricht*, restauratieplan en begroting, Maastricht, 1979
[23] C. J. M. van der Veken, *Sint Servaaskerk te Maastricht*, Maastricht, 1975
[24] Bouwbureau Restauratie Sint Servaas, *Restauratieplan Sint Servaaskerk Maastricht,* Maastricht, 1979
[25] C.J.M. Van der Veken, *Brief met kritiek op de restauratie aan van Hoogevest*, Maastricht, 1979
[26] Cuypers Genootschap,1984: *nieuwsbrief*
[27] *Ruimte voor liturgie,Maastricht* 1983
[28] Bouwbureau Restauratie Sint Servaas, *Herzien restauratieplan, Maastricht, 1983*
[29] L.H. Pelzer, 'De restauratie van de St- Servaaskerk- pastorale overwegingen en desiderata' , in: *Ruimte voor liturgie,Maastricht* 1983
[30] A. Troost, 'De beeldende benadering van het interieur', in:*Herzien restauratieplan,* Maastricht, 1983
[31] C. Peeters,'Prof. Peeters uit Amsterdam: St. Servaaskerk wordt lichter na poetsbeurt', *De Limburger*, 11 januari 1984.
[32] Cuypers Genootschap, *nieuwsbrief,* 1984
[33] De Sluitsteen, het Bulletin van het Cuypers Genootschap, 1985: nr.1.
[34] Leeuwen, A.J.C., van,1995: *De maakbaarheid van het verleden, P.J.H. Cuypers als restauratie- architect*
[35] Idem
[36] Hellenberg Hubar, van, B.C.M./ W. van Leeuwen, *De beginselloosheid tot adagium verheven*, 1990